

Lietuvių ir prūsų dievų atvaizdai rašytinių šaltinių duomenimis

RIMANTAS BALSYS

Klaipėdos universitetas, Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda

El. paštas: rimantas.balsys@ku.lt

Remiantis rašytiniais baltų religijos ir mitologijos šaltiniais, kurie teikia duomenų apie lietuvių ir prūsų galimai turėtus dievų atvaizdus, taip pat pasitelkiant archeologijos duomenis, siekiama nustatyti, ar ikirikikščioniškuoju laikotarpiu lietuvių ir prūsų gentys turėjo antropomorfinio pavidalo dievų stabų (1).

Rašytiniuose šaltiniuose dažniausiai minimas Perkūno stabas, taip pat dievų – Patrimpo, Patulo, Kurko bei mitinių protėvių – Spėros, Pajautos, Kukovaičio stabai. Hipotetiškai galima teigti, kad ikirikikščioniškuoju laikotarpiu antropomorfinio pavidalo stabai galėjo būti statomi tik aukščiausiems dievams ir tik svarbiausiose, centrinėse, tarpentinėse šventvietėse. Lokaliuose (genties, bendruomenės) šventvietėse galėjo būti statomi sudievinčius mirusius protėvius vaizduojantys stabai.

Senosios religijos nuosmukio metu (ypač XVI a. pab. – XVII a.) iš inercijos dar galėjo rasti namų aplinkoje (valstiečio ūkyje) pagamintų antropomorfinio pavidalo dievų atvaizdų. Tuo pačiu metu „dievaičiais“, „stabais“, matyt, jau galėjo būti vadinama ir įvairūs objektai (akmenys, medžiai, gyvulių kaukolės ar kailiai ir t. t.), į kuriuos, atlikus tam tikras išventinimo apeigas, įsikelia dieviškosios galios.

Raktažodžiai: pagonybė, šventvietė, dievai, stabai

Antropomorfinio pavidalo dievų atvaizdus įvairiais amžiais turėjo egiptiečiai, graikai, romėnai, keltai, germanai, slavai ir kitos tautos.

Senųjų baltų dievų atvaizdus šiandien skaptuoja, drožia, tašo, piešia, lipdo ir profesionalūs dailininkai, ir tautodailininkai. Iš medžio, akmens, molio, metalo ir kitų medžiagų sukurtų senųjų dievų pavidalų galime rasti muziejuose, miestų ir regioniniuose parkuose, kaimo turizmo sodybose; dievų atvaizdais iliustruojamos knygos ir albumai. Minėtinas dailininkės Genovaitės Jacėnaitės ir etnologo Liberto Klimkos bendras projektas [32], Elenos Bradūnas išėvijoje surengta paroda „Mitologinės būtybės lietuvių tautosakoje“ [42]; kelerius metus prie senųjų lietuvių ir prūsų dievų atvaizdų albumo darbuojasi kėdainietis Robertas Markevičius su pagalbininkais; bemaž trisdešimt iš medžio tašytų senųjų dievų ir mitinių būtybių skulptūrų puošia Dūkštų ąžuolyną; bičių ir bitininkystės dievybės saugo muziejų Stripeikiuose ir t. t.

Tokie darbai primena ikirikikščioniškąją mūsų tautos religiją, skatina domėtis senąja pasaulėjauta, ieškoti jos ženklų šiandienos gyvenime, tad visuomenės dažniausiai toleruojami ir vertinami palankiai (bene vienintelė išimtis – ketinimas statyti deivės Veliunos stabą Veliuonoje 2009 m. Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio proga, padalijęs veliuoniečius į dvi priešiškas stovyklas [1]).

---

(1) Straipsnio parengimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutartis Nr. LIT-5-1).

Besigėrint pastaraisiais dešimtmečiais talentingų menininkų sukurtais senųjų mūsų dievų atvaizdais natūraliai kyla klausimas, kokia tradicija seka šiandienos kūrėjai, kas lemia tokį (dažniausiai antropomorfinį) dievų pavidalą, koks šiandienos dievdirbių santykis su XVIII–XIX a. dievdirbių kūryba ir ikirikriščioniškąja pasaulėjauta. Atsakymas į išvardytus klausimus, regis, įmanomas tik išsprendus pagrindinę problemą – išsiaiškinus, ar ikirikriščioniškuoju laikotarpiu lietuvių ir prūsų gentys apskritai turėjo dievų atvaizdus (stabus). Problema nėra nauja – ja daugiau ar mažiau domėjosi etnografai, mitologai, istorikai, archeologai, kalbininkai. Minėtini M. Pretorijaus, T. Narbuto, J. I. Kraszewskio, L. Krzywickio, M. Brenšteino, A. Bruknerio, P. Klimo, J. Basanavičiaus, P. Galaunės, A. Miežinskio, K. Būgos, J. Balio, J. Jurginio, R. Rimantienės, P. Dundulienės, J. Kralikausko, A. Kancediko, M. Gimbutienės, V. Urbanavičiaus, G. Beresnevičiaus, D. Vaitkevičienės, A. Širmulio, A. Butrimo, J. Zabulytės ir kitų tyrėjų pasisakymai bei hipotezės.

TYRIMŲ ISTORIJA

M. Pretorijus pirmasis kėlė klausimą, kokio pavidalo galėjo būti Romavos ąžuole stovėję dievų stabai – „iškalti, išskaptuoti ar tik piešti?“ Pažymėjęs, jog nė vienas kronikininkų, jo žiniomis, tikslios informacijos apie tai nepateikė, M. Pretorijus buvo linkęs manyti, kad tai galėjo būti tiesiog gumbuotos, keistai suaugusios seno ąžuolo šakos, iš kurių „krivio ar šiaip kokio nors menininko ranka galėjo padaryti tokią figūrą“ [48, 181]. Panašiai, regis, mąstė ir T. Narbutas, teigdamas, kad dauguma lietuvių dievų ir deivių greičiausiai iš viso neturėjo jokių stabų, o turėjusiųjų atvaizdai galėjo būti paprasčiausi nedailaus medžio gabalai ar keistos formos akmenys [47, 243]. A. Becenbergeris laikėsi nuostatos, kad baltų dievų atvaizdai buvo antropomorfiniai. Taip tvirtinti jį paskatino Kuršių įlankoje rastos gintarinės statulėlės, kurios, jo manymu, ir yra senųjų dievų atvaizdai [14, 550] (2).

L. Krzywickis nesigilina į klausimą, kaip galėjo būti vaizduojami senieji dievai, tačiau įsitikinęs, kad šiandieninių kopyltėlių vietoje ikirikriščioniškuoju laikotarpiu turėjo stovėti kuriai nors dievybei skirtas altorėlis [35, 7–8; 36, 6–8]. Jam antrina M. Brenšteinas, sakydamas, kad ant kalnų ir prie upių vietoj senųjų dievų buvo pastatyti Kristaus ir Dievo Motinos atvaizdai, o medžiuose prikabinėta kryžių [15, 1–16]. J. Basanavičius, remdamasis Lietuvos metraščių informacija, teigė, kad ant „dievų ir galiūnų kapų būdavusios statomos stovylos“, vadinosi, taip pat neabejojo senųjų dievų atvaizdų buvimu [7, 68, 73].

Kur kas pesimistiškiau baltiškų dievų atvaizdų egzistavimą vertina A. Miežinskis. Jo manymu, lietuvių ir prūsų religija apskritai nebuvo pasiekusi dievų antropomorfizmo lygio. Baltų dievų pavidalai, A. Miežinskio manymu, tai tik koks nors akmuo, aukojamų gyvulių kailiai, javų arba žolynų kuokštai [43, 379–380]. Panašūs ir P. Galaunės pasisakymai. Teigiama, kad „iki šiandien dar neįrodyta, jog lietuvių religija buvo priėjusi antropomorfizmo“ ir kad autoriai, neabejojantys mūsų protėvių dievų antropomorfiškumu, savo prielaidų „jokiais rimtais argumentais neparemia“. Tiesa, ir paties P. Galaunės argumentai nėra itin svarūs – rašytiniai šaltiniai, kurie liudija buvus dievų atvaizdus, P. Galaunės vadinami pramanais arba klaidinančiais „mokytų krikščionių“ pasakojimais, o XVII a. viduryje žemaičių vyskupo Tiškevičiaus aprašytos kaimiečių drožtos šventųjų statulėlės, kurios buvusios tokios bjaurios, kad žeminusios „šventųjų garbę“, leidžia P. Galaunei daryti prielaidą, kad „tos formos neseniai tebuvo atsiradusios ir jos nespėjo pasiekti aukštesnės išsiplėtojimo stadijos“ [22, 155–201].

(2) Greičiausiai sekdamas A. Becenbergeriu A. Kancedikas vieną tokių gintarinių skulptūrėlių linkęs laikyti deivės Žemynos atvaizdu [60, 10]. Deja, ši hipotezė jokiais rimtesniais argumentais neparemta.

P. Galaunei oponuoja J. Kralikauskas: „Girdi, mūsų senoliai dar nebuvo priėję antropomorfinių dievų. Jie dar neturėję iki pilnybės išaugusių dievų, išskyrus nebent tik vieną Perkūną. Jeigu per tris tūkstančius metų (nuo pat laivinių kovos kirvių, arba virvelinės keramikos, eros) „dar nebuvo priėję“, tai kada gi jau ir bebūtų priėję? Vėl gi, kas tai yra „antropomorfinis dievas“? Kada jis išriedėjęs jau iki pilno asmeniškumo bei aiškumo? Iki kokio konkretybės laipsnio? Perkūnas – juk, be abejonės, antropomorfinis dievas...“ [33, 125].

Skeptikams linkęs pritarti J. Jurginis. Remdamasis A. Tautavičiaus mintimis jis rašo: „Jeigu lietuviai būtų turėję pagoniškų dievų stabus, tai, įvedant krikščionybę XIV ir XV amžiais, kada buvo naikinama pagonybė bei jos likučiai, krikštytojai būtų daužę ar kitaip naikinę jų stabus ir šventyklas ir didžiuodamiesi tai aprašę“. Apžvelgęs vieną kitą rašytinį šaltinį ir itin kritiškai įvertinęs S. Grunau, L. Davido kronikose pateiktą informaciją, J. Jurginis tvirtina, kad lietuviai „stabmeldiškų šventyklų su stabais ir kunigais neturėjo“ [27, 60, 73].

Kitų čia dar nepaminėtų XX a. tyrėjų darbuose nebepateikiama naujų ir svarių argumentų kuriai nors pozicijai palaikyti, o pastaraisiais dviem dešimtmečiais šia problematika, galima sakyti, iš viso nebesidomima. Taigi vienos nuomonės dėl to, ar lietuviai ir prūsai turėjo antropomorfinio pavidalo dievų stabų, kol kas neprieita. Pripažįstantiems, kad tokių stabų būta, iš dalies pritrūkdavo svaresnių argumentų (ypač archeologijos radinių), nepripažįstantiems buvo keblu nuneigti rašytinių šaltinių perteikiamą informaciją.

Atkreiptinas dėmesys, jog nė vienas iki šiol kritiškai pasisakęs antropomorfinio pavidalo dievų egzistavimo klausimu nepasirūpino susisteminti rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotą informaciją ir visapusiškai įvertinti tuos šaltinius.

RAŠYTINIAI ŠALTINIAI

Nuo V a. pr. Kr. iki XVIII a. pabaigos suskaičiuojama keturiolika rašytinių šaltinių, teikiančių duomenų apie lietuvių ir prūsų galimai turėtus dievų atvaizdus. Pradžioje suminėsime juos chronologiškai.

1. Herodotas V a. pr. Kristų rašytoje „Istorijoje“ aprašo budinų tautą (3), kurių namai ir šventyklos buvę mediniai, o šventyklose apstu medinių dievų atvaizdų [5, 125].

2. Šv. Adalberto gyvenimą aprašantis autorius (998–999 m.) teigia prūsus turėjus dievų ir stabų (*deus et idola*), kurių šv. Adalbertas ir vyko nugalėti [5, 174].

3. Magdeburgo analuose rašoma, kad 1147 m. per Šv. Petro šventę krikščionys, įsiveržę į „kelias pagoniškų žemių sritis“, padegė pilis bei miestus, o „šventyklą, kuri buvo prieš Malcho (Malchon) miestą, sugriovė su visais stabais (*cum idolis*) ir sudegino kartu su pačiu miestu“ [5, 195].

4. Užuominų, kad baltų gentys turėjo dievų atvaizdų, randame ir Eiliuotoje Livonijos kronikoje, kurioje aprašomi XII a. vidurio – 1290 m. įvykiai:

...Kai apaštalus pamatė,
Trupinančius jų dievaičius <...>
Kad žmogus daugiau jau jųjų
Niekuomet sau nebedirbtų [5, 295, 305].

- (3) Dar J. Basanavičius manė, kad šie mediniai budinų dievų stabai gali būti sietini su ikikrikščioniškojo laikotarpio baltų dievų atvaizdais [8, 152–153]. Žinoma, panaši prielaida įmanoma tik tuo atveju, jei Herodoto paminėtus budinus laikysime kuria nors baltų gentimi. Vyrauja požiūris, kad budinai greičiausiai bus buvę Dono vidurupio gyventojai. Tačiau yra ir kitokių nuomonių. Viena jų – budinai buvo slavų protėviai, gyvenę ir dabartinėje Lietuvos teritorijoje [5, 128].

5. 1249 m. Vokiečių ordino ir prūsų taikos sutartyje (dar vadinama Kristburgo sutartimi) įrašytas skirsnis, įpareigojantis prūsų atsižadėti atnašavimo dievo *Curche* stabui [5, 240].

6. S. Grunau kronikoje (taip pat ir E. Stellos, L. Davido kronikose) gana išsamiai aprašyta, kaip atrodė aukščiausiųjų dievų Patulo, Patrimpo ir Perkūno stabai [6, 104]. Tos pačios S. Grunau kronikos duomenimis, 1113 m. „mozoviai ir lenkai“, vedami Boleslovo Narsiojo, Rikojote, arba Romuvoje, sudegino Perkūno, Patulo bei Patrimpo stabus, tačiau prūsai „atstatė Rikojotą, arba Romuvą, parūpino stabus ir darė vėl viską kaip ir anksčiau“ [6, 105–106].

7. Bychovco kronika (XVI a. 3-iasis dešimtmetis, bet aprašomi XII–XIII a. įvykiai) suteikia duomenų apie legendiniams kunigaikščiams / mitiniams protėviams Spėrai, Pajautai, Kukovaičiui pastatytus medinius stabus, kuriuos „lietuviai ir žemaičiai“ garbino iki pat Jogailos laikų [6, 378–379].

8. Augustinas Rotundas aprašo šventyklą Vilniuje ir joje stovėjusį medinį Perkūno stabą, kuris buvęs atgabentas iš šventųjų Palangos miškų [6, 464–465]. Sekdamas A. Rotundu panašiai Perkūno šventyklą aprašo ir M. Strijkovskis [6, 563].

9. Popiežiaus Urbono VI 1388 m. kovo 12 d. bulėje sakoma, kad karalius Vladislovas Vilniuje išgriovė šventyklą, kurioje kažkada „prietaringai garbino išgalvotus dievus ir stabus...“, pačius stabus sudaužė į gabalus, o toje vietoje liepė pastatyti bažnyčią [5, 447].

10. Bemaž ta pati informacija atkartojama ir M. Strijkovskio kronikoje, kur aprašomi XIV a. įvykiai [6, 563].

11. 1583 m. jėzuitų pranešimas: „Kai mūsų pamokslininkai pradėjo kovą prieš tokias apeigas, kai jie gyvulių kaulus ir kitus šio jų grubaus tikėjimo ženklus nuo adverijų ir sienų nuplėsdavo, juos kojomis mindžiodavo ir į laužą mesdavo <...>, tada šaukdavo pagonys, kad jų šventenybės yra išniekinamos, kad jų mediniai, moliniai ir akmeniniai stabai bei įrankiai pražūna...“ [52, 112]. Panašios informacijos randama ir jėzuitų 1600 m. ataskaitoje: „... daugelyje vietų panaikinti stabai, prietarai“ [6, 62].

12. Bauskės apskrities *Rahden* parapijos kunigo Wilhelmo Boltenijaus 1578 m. rašte, rašytame parapijoje atliktos vizitacijos pagrindu, prašoma, kad per vizitacijas būtų paskirtas „seniūnas arba, kur galima, teisėjai ar koks kitas pareigūnas“. Jie, rašto autoriaus teigimu, reikalingi tam, kad „remiantis pagirtiniais Bažnyčios įsakymais, valstiečių turimi dievaičiai iš medžio, akmens ir iš kitko kuo uoliau, rimčiau, vadovaujantis Biblijos pamokymu, galėtų būti sudeginti ir visiškai sunaikinti“ [6, 675].

13. Vienas paskutiniųjų apie galimai turėtus dievų atvaizdus XVII a. pabaigoje rašė M. Pretorijus. Jis teigė regėjęs pas vieną Karklės (dabar Mysovka – R. B.) kaimo žveją Vėjopačio stabą, kur vietoj vėliavos ant stiebo buvo pritvirtinta iš žievių padaryta žmogaus figūra, turinti du veidus su išpūstomis lūpomis. Vienas veidas žvelgė pirmyn, kitas – atgal. Ant pečių – dideli sparnai. Dešinė ranka ištiesta į viršų, kairė – į apačią. Kairėje rankoje jis laikė žuvį, dešinėje – statinaitę, o ant galvos stovėjo gaidys. Vėjopatis ypač garbintas esant audringam orui. M. Pretorijus dar pridėjo plunksna pieštą Vėjopačio atvaizdą ir spėjo, kad tokia skulptūra senaisiais laikais galėjo vaizduoti prūsų dievą Perdoitą (Perdoytas) [48, 279–281].

14. Prie šaltinių priskirtini (jei manysime, kad tai žmonėse užsilikusios tradicijos atgarsiai) ir Kristijono Donelaičio *Metai* (XVIII a. 7–8 dešimtmetis):

*Kai pirm to lietuvninkai dar buvo pagonai
Ir savo dievaičius iš strampų sau pasidarę
Ir, po medžiais ant virvių pasikorę, gyrė,
Tai jie rods dar taip, kaip mes, nepažindami dievą
Daug nešvankių ir durnų daiktų prasimanė* [21, 74].

Išvardytieji šaltiniai, atsižvelgiant į jų parašymo laiką ir vaizduojamąjį laikotarpį, skirstytini bent į tris grupes: a) parašyti ikikrikščioniškuoju laikotarpiu; b) parašyti po krikščionybės įvedimo, bet vaizduojantys ikikrikščioniškąjį laikotarpį; c) parašyti po krikščionybės įvedimo ir fiksuojantys to meto įvykius.

1. Ikkrikščioniškuoju laikotarpiu parašyti šaltiniai

Šiai grupei priskirtini keturi rašytiniai šaltiniai: Herodoto „Istorija“, Šv. Adalberto gyvenimo aprašymas, Magdeburgo analai, Kristburgo sutartis ir Eiliuotoji Livonijos kronika. Juose kalbama apie turėtus stabus, jų statymą šventyklose (šventvietėse?) ir garbinimą, tačiau kaip tie stabai atrodė, t. y. ar jie buvo antropomorfinio pavidalo, minėtuose šaltiniuose duomenų nėra. Tačiau atskirų šio laikotarpio rašytinių šaltinių perteikta informacija gretintina su atitinkamo laikotarpio archeologijos duomenimis.

Herodoto V a. pr. Kr. aprašyti mediniai būdinų dievai bent iš dalies sietini su R. Rimantienės Šventosios gyvenvietėje rastu mediniu stabu, datuojamu IV tūkstantmečio pr. Kr. I ketvirčiu, taip pat kitais kiek vėlesnio laikotarpio antropomorfinio pavidalo stabais, rastais Latvijoje (Sārname, Malmuta), Baltarusijoje (Acabeų), taip pat Lietuvoje ir Latvijoje aptiktomis antropomorfinio pavidalo figūrėlėmis iš kaulo, gintaro, molio [51, 106–109; 39, 49–51; 65, 59–60; 24, 239–242]. Visi išvardytieji dirbiniai archeologų priskiriami vėlyvojo neolito laikotarpiui [18, 7–29; 20, 7–19; 19, 24–27]. Vyrauja požiūris, kad Šventosios stulpinė skulptūra tai – ritualinis stabas, turėjęs užtikrinti sėkmingą žvejybą ir medžioklę, arba kad tai žvėrių viešpaties, t. y. Dievo, stabas, totemizmo atspindys [50, 99–121; 24, 242]. Panašiai, sekant A. Becenbergeriu, galėtų būti interpretuotinos ir Lietuvos (Juodkrantė, Kretuonas) bei Latvijos teritorijose rastos antropomorfinio pavidalo figūrėlės. Tiesa, A. Girininkas linkęs šias figūreles / amuletus sieti su protėvių kultu [24, 246–247; 23, 162], tačiau tai nekeičia dalyko esmės. Protėvis, kurio atvaizdas skaptuojamas, gremžiamas, lipdomas ar kaip kitaip išgaunamas, jau yra sudievinatas protėvis, t. y. tapatus dievui (dar žr. sk. 2. 2).

Kiti ikikrikščioniškuoju laikotarpiu (X–XIII a.) parašyti šaltiniai (Šv. Adalberto gyvenimo aprašymas, Magdeburgo analai, Kristburgo sutartis, Eiliuotoji Livonijos kronika) taip pat teikia informacijos apie prūsų turėtus ir garbintus dievų stabus, kuriuos krikščionys „veržėsi nugalėti“ arba vertė jų atsižadėti. Nors dievų atvaizdai juose ir nedetalizuoti, tačiau aprašomojo laikotarpio atžvilgiu rašytinių šaltinių informacija gretintina su antropomorfinio pavidalo statulomis, rastomis buvusiose prūsų žemėse (4). Šios (dar kitaip „prūsų bobomis“ vadinamos) skulptūros priskiriamos XI–XII a. [4, 113–116]. Tiesa, dėl jų kilmės ir paskirties vis dar diskutuojama. Manoma, kad šios figūros galbūt sukurtos poloviečių arba skitų [16, 96; 54, 80] ir laikytinos prūsų sakraliniais riboženkliais [61, 37] ir pan. Tačiau nereikėtų visiškai atmesti ir prielaidos, jog tai senųjų prūsų dievų, apie kuriuos rašoma jau paminėtuose šaltiniuose, atvaizdai. Juolab kad prūsiškos skulptūros turi išskirtinį bruožą – vaizduojamos su ritualiniu geriamuoju ragu, kuris gerai žinomas iš prūsų aukojimo ritualų, aprašytų *Sūduvių knygelėje*, J. Maleckio-Sandeckio ir kitų autorių. Kalbant apie Kristburgo sutartyje (išvardytos Pamedės, Varmės, Notangos gentys) paminėtą *Curche* stabą pažymėtina, kad šio prūsų dievo šventvietės, remiantis toponimų

(4) Šiandien „prūsų bobų“ galima rasti Lenkijos ir Rusijos muziejuose (net keturios statulos eksponuojamos Olštino (Lenkija) pilies teritorijoje, viena – Karaliaučiaus istorijos ir buities muziejuje. Gimininga prūsiškoms, bet priskiriama poloviečiams akmeninė figūra stovi ir Vilniaus nacionalinio muziejaus kieme.

analize, galėtų būti lokalizuojamos pietvakarinėse prūsų žemėse – Pamedėje, Pagudėje, Bartoje ir Varmėje [3, 143]. O juk būtent Pamedėje ir Bartoje rasta daugiausia (net devynios) akmeninių „prūsų bobų“ [16, 97].

2. Po krikšto parašyti, bet ikikrikščioniškąjį laikotarpį vaizduojantys šaltiniai

Lietuvoje ir Žemaitijoje įvedus krikščionybę, duomenų apie ikikrikščioniškuoju laikotarpiu garbintus senųjų baltų dievų atvaizdus randame keliuose šaltiniuose. Informacijos požiūriu reikšmingiausiais laikytini trys veikalai – S. Grunau ir Bychovco kronikos bei Augustino Rotundo aprašas. M. Strijkovskio kronikos duomenys iš esmės yra kompiliuoti iš ankstesniųjų autorių.

Kadangi S. Grunau ir Bychovco kronikos autorius yra vieninteliai, aprašę antropomorfinio pavidalo baltų dievų ar sudievinų mitinių protėvių atvaizdus, šiuos šaltinius ir juose perteiktą informaciją tikslinga aptarti išsamiau. Tokio pat išskirtinio dėmesio nusipelnė ir A. Rotundo Vilniaus Perkūno šventyklos aprašas.

2. 1. S. Grunau kronikos duomenų patikimumas

S. Grunau kronika parašyta XVI a., bet joje pavaizduoti VI–XVI a. Prūsijos teritorijoje vykę procesai. Ši kronika, kurioje, be visų kitų prūsų religijos elementų, aprašyta ir svarbiausioji prūsų šventvietė bei joje stovėję trijų aukščiausiųjų prūsų dievų atvaizdai (5), sulaukė prieštaringo įvairių laikotarpių tyrėjų dėmesio. Dar W. Mannhardtas pažymėjo, kad S. Grunau pavaizduota šventykla yra labai panaši į Adomo Bremeniečio aprašytąją skandinavų šventyklą Upsaloje (6), tad nuo to laiko vis dar tebemanoma, kad S. Grunau nusižiūrėjo arba pasinaudojo A. Bremeniečio medžiaga.

Tačiau yra ir kitaip manančiųjų. S. Grunau kronikoje teikiamos informacijos autentiškumu neabejojo N. Vėlius, J. Puhvelas, N. Laurinkienė, G. Beresnevičius ir kiti tyrėjai. N. Vėliaus manymu, S. Grunau užfiksavo prūsų legendas, kurios, rekonstruojant religinius prūsų procesus, laikytinos pakankamai patikimais šaltiniais [58, 235]. Pasak J. Puhvelo, „stilizuoto trinario indoeuropietiškojo pagonių panteono egzistavimas prieš pat krikščionybės įvedimą čia lygiai toks pat įmanomas, kaip ir pačioje Upsaloje keletu šimtmečių anksčiau“ [49, 225]. N. Laurinkienė, išskaidžiusi S. Grunau perteiktą informaciją apie prūsų šventyklą į atskirus elementus ir juos išsamiai išanalizavusi, prieina prie išvados, kad aptariamoji šventovė – „tiek specifinė jos įranga, tiek joje garbinti dievai, tiek jiems skirti ritualai“ – sudaro vientisą kompleksą, kuris ir savo visuma, ir atskiriomis detalėmis akivaizdžiai siejasi su „prūsų ir apskritai baltų mitologijos bei ritualo sistema“ [38, 45–46].

-
- (5) „... ažuolas buvo padalintas į tris lygias dalis, kurių kiekvienoje, nelyginant tam tyčia padarytame lange, stovėjo dievaičio stabas ir priešais save turėjo ženklą. Vieną dalį turėjo Perkūno stabas, kaip anksčiau sakyta, ir jo ženklas buvo, kad be paliovos kūrenosi ažuolinių malkų ugnis, dieną naktį, ir jeigu ji per apsileidimą užgesdavo, tai kaltasis vaidilutis būdavo nužudomas – ant tos ugnies pats paaukojamas. Antrą dalį turėjo Patrimpo stabas, ir jo ženklas buvo gyvatė, ji dideliame puode buvo vaidilučių penima pienu ir visada laikoma uždengta javų pėdais. Trečiasis, Patulo, stabas turėjo trečiąją dalį, o jo ženklas buvo žmogaus, arkliaus ir karvės kaukolė, ir kartkarčiais, jų šventėse, būdavo deginamas lajus jų garbei...“ [6, 104].
- (6) A. Bremeniečio teigimu, Upsalos šventykloje, kuri visa spindėjo auksu, stovėjo trijų dievų stovylos: Toras (Thor) valdęs orą, žaibus, griautinį, vėją ir debesis; Vodanas (Vuodan) vadovavęs karams, o Frikas (Fricco) globojęs vaisingumą. Pirminis turėjęs skeptrą, antrasis pavaizduotas su Marso insignijomis, trečiasis – su falo simbolika. Dar teigiama, kad prie šventyklos augęs žiemą vasarą žaliuojantis ažuolas, prie kurio būdavo aukojami žmonės [41, 217–218].

Panašiai savo tyrimą apibendrina ir G. Beresnevičius. Jis gana argumentuotai atremia visus W. Mannhardto kaltinimus S. Grunau ir jo aprašytosios šventvietės adresu ir pagrįstai klausia, kodėl S. Grunau kaltinamas „nusirašymu“ nuo A. Bremeniečio, tačiau visiškai nesvarstomos galimos S. Grunau kronikos ir Helmoldo 1156 metų kelionės aprašymo sąsajos [12; 59]. Dar daugiau – remdamasis H. Lovmianskio įžvalgomis [40, 169–199], jau minėtu Helmoldu bei kitais XII–XIII a. slavams priskiriamais šaltiniais, kuriuose aprašomos Provės šventykla Vagrijoje (čia aukojama Provei, Sivai ir Radigastui) ir Peruno šventvietė palei senąjį Naugardą (čia stovėjo antropomorfinis Peruno ir dar dviejų dievų stabai [34]), G. Beresnevičius iškelia hipotezę, kad S. Grunau aprašytas Rikojotas (Romovė) sykiu su Pamario slavų bei Upsalos šventvietėmis galėjo sudaryti „vieningą religinį istorinį kontinuumą“, egzistavusį, funkcionavusį krikščionybės įvedimo išvakarėse. Būdingi tokių šventviečių bruožai – jos „be stogo, jose kūrenama šventoji ugnis, kurią prižiūri specialūs šventikai, stovi dievų, dažniausiai trijų, stabai“ [12, 4; 11, 172–197; 9, 52–53].

Šią hipotezę svariai paremia ir kiti rašytiniai šaltiniai. Antai 921–922 m. medinius slavų dievų stabus, kurių veidai panašūs į žmonių, aprašė Ibin Fadlanas [62, 79–80]; Tytmaras Merseburgietis XI a. pradžios kronikoje perteikia įspūdžius apie 1005 m. balandžio 17 d. regėtą Radigasto (Радигост) miesto šventyklą (7); Gerbordas 1121 m. tvirtino, jog Ščecino mieste buvusioje šventykloje stovėjęs trigalvio dievo stabas [45, 781–816]; jam antrina Ebonas, 1126 m. aprašęs tą patį Ščecine stovėjusį stabą ir dar pridūręs, kad trys dievo galvos patikimai stebi dangų, žemę ir požemį [46, 842–865].

Atkreiptinas dėmesys ir į šventyklose stovinčių dievų atvaizdų (dievo veidų) skaičių. Trejetas, suprantama, labiausiai atitinka G. Diumezilio išpopuliarintą trinarę indoeuropietišką panteono struktūrą, tačiau, nereikėtų pamiršti, kad trinaris panteonas yra tik vienas iš galimų. Kaip kitaip galėtume paaiškinti keturių dievų Zbručio stabą, kuris gretintinas su lietuvių dievų ketvertu, išvardytu Ipatijaus metraštyje [5, 261]. Tam tikra paralelė įžiūrėtina ir tarp kunigaikščio Vladimiro garbintų dievų šešeto, kurių stabai buvo pastatyti Kijeve, bei S. Grunau išvardytų šešių svarbiausių prūsų dievų. Paminėtieji faktai dar labiau sustiprina baltų ir slavų religijos bendrysių, atitikmenų tikimybę, o atsižvelgus į G. Beresnevičiaus įžvalgas, nuo baltų bei slavų neatskirtini ir germanai, bent jau kalbant apie aukščiausiųjų dievų antropomorfinius pavidalus.

Rašytinių šaltinių duomenų patikimumą patvirtina archeologiniai radiniai. Be jau anksčiau minėto skyriaus išvardytų Lietuvos, Latvijos ir Baltarusijos teritorijose rastų dievų (mirusių protėvių?) atvaizdų, dar minėtini mediniai Šigirsko (Vidurio Uralas) (8) ir Drisos

(7) Teigiama, kad šiame trikampio formos ir trejus vartus turinčiame mieste stovi tik medinė šventykla, pastatyta ant žvėrių ragų pamato. Šventyklos sienas iš lauko pusės puošia dievų atvaizdai, o šventyklos viduje stovi šarvais aprėdyti dievų stabai. Autoriaus teigimu, šventykloje dar kabėjusios vėliavos su dievų atvaizdais, kurias kariai imdavo su savimi į žygį, o ypatingi tarnautojai, matyt, žyniai, reikiamu laiku atlikdavo aukojimo apeigas, siekdami numaldyti dievų pyktį, arba burdavo, norėdami sužinoti dievų valią [44, 812, 857–858]. Kiek kitaip tą pačią šventvietę 1066 m. aprašo Adomas Bremenietis. Jo teigimu, stabmeldžių centras esąs gilaus ežero apsuptas Retra (*Rethre*) miestas, į kurį galima patekti pro devynerius vartus ir kuriame stovi didelė šventykla dievams, o svarbiausias iš jų esąs Radigastas (*Redigast*). Dievo Radigasto stabas, kronikos autoriaus duomenimis, padarytas iš aukso, jo guolis – purpurinis. Ypatiną dievo Radigasto statusą rodo faktas, jog šiam dievui kaip auka buvusi atnešta nužudyto vyskupo Jono galva, pamauta ant ieties [64, 37–77].

(8) Didysis Šigirsko stabas – archeologijos paminklas, seniausia medinė skulptūra, kurios amžius siekia 9,5 tūkstančio metų. Stabas rastas XIX a. viduryje Šigirsko durpyne, plytinčiame į šiaurės vakarus nuo Jekaterinburgo (Vidurio Uralas); saugomas Jekaterinburgo muziejuje (prieiga per internetą: <http://oldslav.chat.ru/Site/html/diff/idol.htm>.; žiūrėta 2011 09 28).

(Baltarusija) stabai (9), akmeninis Zbručio stabas (10), Stavchany ir Kaliuso (Ukraina) vietovėse rasti akmeniniai antropomorfinio pavidalo stabai [54, 80], taip pat jau aptartos akmeninės antropomorfinio pavidalo „prūsų bobos“ [4, 113–116].

2. 2. Bychovco kronikos duomenų patikimumas

Bychovco kronikos legendinė dalis bei įvairūs jos sekiniai (11) taip pat sulaukė nemenko įvairių sričių tyrėjų dėmesio.

Šioje kronikoje greta kitų įpinta ir Palemono legenda, bylojanti apie kunigaikščio Palemono ir jo palikuonių išikūrimą Pabaltijyje. Aptariamai temai ypač reikšminga legendos dalis, pasakojanti, kad po šlovingo gyvenimo ir valdymo mirusiems protėviams Spėrai, Pajautai, Kukovaičiui prie Spėros ir Žaslių ežerų bei Šventosios upės buvę pastatyti antropomorfinio pavidalo stabai, kurie, kaip ir patys protėviai, ilgainiui buvę sudievinėti (12). Kad stabai turėję būtent antropomorfinį pavidalą, rodytų metraštininko pastaba, jog Kukovaitis padirbdino savo motinos Pajautos stabą „pagal jos išvaizdą“.

Analizuojant Bychovco kroniką (ypač legendinę kronikos dalį) pirmiausia svarbu dar kartą išsiaiškinti, kiek patikimu laikytinas baltų mirusių protėvių sudievinimo reiškinys. Teigiamas atsakymas rodytų, jog nėra pagrindo abejoti ir buvusią tradiciją statyti mirusiems protėviams stabus.

Legendos apie Palemoną turinys ir kilmė aiškinami skirtingai. Vieni specialistai randa šių legendinių veikėjų istorinius prototipus – šio mito atsiradimo metu realiai gyvenusius italus, vienaip ar kitaip susijusius su Lietuva ir turėjusius tuos pačius vardus ir pavardes; kiti linkę manyti, kad šių giminių pavadinimai iš tikrųjų reiškia ne pavardes, o tų giminių turėtus herbus [53]; treči tvirtina, kad tai romantinė kūryba, o pati teorija šiandien kritikuotina ir yra įdomi tik kaip tų laikų istoriografijos pavyzdys [2, 245–275]; ketvirti linkę ieškoti tam tikro kompromiso, teigdami, jog tai realiųjų reminiscencijomis pagrįstas legendų ciklas [10, 128].

Turint omenyje, kad užuominų apie romėniškąją lietuvių kilmę randama jau P. Dusburgiečio veikale, o vėliau šios legendos buvo perrašinėjamos, kompiliuojamos,

(9) 2011 m. vasarą Vitebsko srities Rasonų rajone rastas stabas, kurio amžius (preliminarūs duomenys) gali siekti VI–XII a. [26]. Tiesa, ši informacija mokslininkų dar neverifikuota, tad kol kas neatmetama ir falsifikavimo galimybė.

(10) Zbručio stabas – viena iš retų X a. skulptūrų, rastų 1848 m. Zbručio upėje netoli Gusiatio kaimo (Vakarų Ukraina). Zbručio stabas šiandien saugomas Krokuvos muziejuje, o natūralaus dydžio kopija – Istorijos muziejuje Maskvoje. Stabas, kurio aukštis 2,67 metro, yra keturkampis stulpas iš pilkos klinties, padalintas į tris sferas: apatinėje dalyje pavaizduotas požemis ir jo dievybės, vidurinėje – žemė ir žmonės, viršutinėje – dangus ir jame reziduojantys dievai [63].

(11) Turima omenyje M. Strijkovskio kronika ir A. Kojelavičiaus *Lietuvos istorija*.

(12) „Ir viešpatavo Spėra daugelį metų, ir buvo labai geras savo valdiniais, ir paskui mirė nepalikdamas įpėdinių. Ir jo valdiniai jį mylėjo, ir jo atminimui romėnų papročiu pastatė stabą, ir praminė [jį] Spėra. O paskui tie žmonės, gyvenantys aplinkui, ėmė jam atnašauti aukas ir laikyti jį dievu. O paskui, kai tas stabas sutrūnijo, jie garbino tą ežerą bei vietą ir laikė dievu“.

„... Ir didysis kunigaikštis Kukovaitis, mylėdamas savo motiną, jos atminimui pagerbti pagal jos išvaizdą padirbdino stabą ir pastatė tą savo motinos Pajautos vardo stabą ties Žaslių ežeru. O ta jos stabą garbino ir [Pajautą] laikė deive. O paskui tas stabas supuvo ir toje vietoje išaugo liepos, ir tas liepas garbino ir iki mūsų dienų jas tebedievinama minėdami tą Pajautą“.

„O paskui mirė ir pats didysis Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštis Kukovaitis“. Jam, kronikos duomenimis, sūnus Utenis tėvui atminti „padirbdino stabą ir pastatė jį prie Šventosios upės ant vieno kalno, netoli Deltuvos. Ir tajį stabą garbino ir laikė dievu“ [6, 378–379].

papildomos, pastarasis požiūris laikytinas gana pagrįstu. Ypač patikimais laikytini legendų fragmentai, teikiantys žinių apie ikikrikščioniškosios religijos dalykus – mirusiųjų deginimą, protėvių kultą, dievams paskirtų medžių ir šventų giraičių, upių ir ežerų sakralumą. Šios mitinės informacijos patikimumą, tikrumą patvirtina tiek kiti rašytiniai šaltiniai, tiek mitologų, folkloristų, archeologų pastaraisiais dešimtmečiais atlikti tyrimai ir paskelbti jų rezultatai [25, 16–17; 29, 16; 58, 225–228; 55, 35–98, 57, 46–48].

Tradicija sudievinėti mirusius protėvius (paprastai kilmingus), matyt, buvo žinoma višiemis baltams. Apie bendras aukas aukščiausiems dievams ir mirusiems protėviams per svarbiausias metines šventes (pavasarij prieš sėją ir rudenį nuėmus derlių) savo veikaluose yra rašę J. Długoszas, M. Strijkovskis, J. Lasickis, M. Pretorijus ir kiti. J. Lasickis pažymi, kad Žemaitijoje „kilmingesnės šeimos turi ypatingus savo dievus“, ir nurodo, jog Rietave garbintas *Vetustis*, Sarake – *Guboi* ir *Tverticos*, Plateliuose – *Kirnis* [37, 21]. Išvardytieji „ypatingi dievai“ greičiausiai yra ne kas kita, kaip sudievinėti protėviai. Pastariesiems priklausytų ir to paties J. Lasickio aprašyti Ežiagulis bei Veliona [3, 235–238], S. Grunau – *Wurschayto* ir *Szwaybrotto* [6, 113].

Mirusių protėvių (ypač kilmingų) sudievinimo priežastis, sekant G. Beresnevičiumi ir kitais tyrėjais, – mirusiųjų suartėjimas su grūdų, sėklos mitologema žemdirbių bendruomenėje [13, 154]. Ir vieni, ir kiti užkasami žemėn ir laukia atgimimo. Štai kodėl mirę protėviai ypač prisimenami ir priartėja būtent per žemdirbių kalendorines šventes. Apstu šio suartėjimo pavyzdžių ne tik anksčiau minėtuose XV–XVII a. autorių veikaluose, bet ir XIX–XX a. etnografiniuose aprašymuose. Labai tikėtina, kad ir derliaus dvasios bei įvairūs jų pavidalai, žinomi iš XVII–XX a. pradžios etnografinių aprašymų (paskutinis javų pėdas, javų diedu ar javų boba vadinamas, kuršis, kurie, beje, taip pat dažniausiai yra antropomorfinio pavidalo), sietini su protėvių kultu.

Žinant, kad protėvių kultas yra pakankamai gerai paliudytas tiek ikikrikščioniškojo laikotarpio šaltiniuose, tiek ir po krikščionybės įvedimo, galima prielaida, jog ikikrikščioniškuoju laikotarpiu sudievinėtiems kilmingiems protėviams (kaip ir aprašyta Bychovco kronikoje) galėjo būti statomi antropomorfinio pavidalo stabai. Christianizacijos proceso metu tokie stabai (kaip ir dievų atvaizdai pagrindinėse šventvietėse), suprantama, buvo nugriauti ir sunaikinti. Įrodymas – vyskupo M. Jungės įsakas prūsams (XV a.), kuriuo draudžiama statyti kryžius (matyt, turima omenyje pagoniškus stulpus, stabus?) ant mirusiųjų kapų, o pastatytuosius liepta nugriauti [5, 125].

2. 3. Augustinas Rotundas

Augustinas Rotundas (XVI a. II pusė), kaip jau anksčiau buvo minėta, išsamiai aprašo Perkūno šventyklą:

„Vilniuje, kur dabar stovi katedros bažnyčia, augo senas ažuolynas, pašvęstas stabmeldžių dievaičiams. Toje vietoje, kur mažoji Vilija susilieja su didžiąja upe [Nerimi – R. B.], prie pat miško buvo didelė mūrinė griaudžiančiojo Jupiterio – Perkūno, arba griautinio dievo, šventykla, įkurta kunigaikščio Geireimundo 1285 metais. Jos ilgis buvo 150 uolekčių, plotis 100 uolekčių, aukštis 15 uolekčių. Bet viršuje ji neturėjo stogo; į ją vedė vienintelis įėjimas nuo didžiosios upės pusės; prie sienos priešais įėjimą buvo koplyčia, kurioje laikytos visokios retenybės ir šventi daiktai. Po ta koplyčia buvo rūsys, kuriame laikyti šventi žalčiai, rupūžės ir pan. Aukščiau koplyčios kilo aukšta altana, kuri 16 uolekčių iškilo virš šventyklos sienos. Pačioje altanoje stovėjo medinis dievaičio stabas, kuris buvo atgabentas iš šventųjų Palangos miškų“ [6, 464–465].

Nepaisant išsamaus šios rytų baltų šventyklos aprašo, istorikai ilgai abejojo A. Rotundo perteiktą žinių tikrumu. Manoma, kad Vilniaus šventyklos aprašymas – romantiškas Lietuvos istoriko, mitologo Teodoro Narbuto fantazijos vaisius [6, 451]. Vis dėlto pastarųjų dešimtmečių archeologiniai tyrinėjimai ir išvados rodo, jog informacija apie Vilniuje stovėjusią šventovę (vadinasi, ir apie joje garbintą bei sunaikintą Perkūno stabą) laikytina patikima. Istorikų ir archeologų duomenimis, Vilniaus katedra iš tikrųjų buvo pastatyta maždaug tarp 1386 m. sausio ir 1387 m. vasario iki tol buvusios pagoniškos šventvietės vietoje (13). Archeologinių tyrimų duomenys patvirtino ir A. Rotundo kronikoje aprašytas atskiras šventovės detales [6, 455–460], tad nėra pagrindo abejoti ir Perkūno stabo aprašu. Juolab kad panašiai šią šventvietę (galbūt sekdamas tuo pačiu A. Rotundu?) aprašo ir M. Strijkovskis. Skiriasi tik informacija apie patį Perkūno stabą. M. Strijkovskio teigimu, Gediminas pastatė Perkūnui (*Perkunowi* arba *Piorunovi*) ne medinį (kaip skelbia A. Rotundas), bet akmeninį stabą – „titnago akmenį didelį, iš kurio kunigai ugnį skeldavo, rankoj laikydami“ [6, 558].

Galbūt archeologai kada nors dar nustatys, koks iš tikrųjų (medinis ar akmeninis) buvo ir kokį pavidalą (antropomorfinį ar kitokį) turėjo Perkūno stabas.

3. Po krikšto parašyti ir pokrikščioniškąjį laikotarpį vaizduojantys šaltiniai

Šiai grupei priklausytų atskirų XIV a. pabaigos – XVIII a. pabaigos dokumentų fragmentai, iš kurių galima matyti, kaip buvo elgiamasi su senųjų baltų dievų atvaizdais įtvirtinant krikščionybę.

Pirmasis šaltinis – popiežiaus Urbono VI 1388 m. kovo 12 d. bulė – siejasi su jau anksčiau paminėtais A. Rotundo ir M. Strijkovskio veikalais, ir tuo dar kartą patvirtinamas juose perteikiamos informacijos apie sunaikintą, išgriautą šventvietę Vilniuje patikimumas.

Vėlesni dokumentai – 1578 m. kunigo W. Boltenijaus raštas, 1583 m. jėzuitų ataskaita tik patvirtina bendrą tendenciją – krikščionybės platintojai, uoliai bei planingai pradėję griauti, naikinti stabus, stovėjusius centrinėse šventvietėse, ilgainiui šį darbą užbaigė ir nuošaliausiose provincijose. Taigi XVI a. pabaigoje – XVII a. šie „valstiečių turimi dievaičiai iš medžio, akmens ir iš kitko“, „mediniai, moliniai ir akmeniniai stabai“ daugeliu atvejų visiems laikams „pražuvo“, o jų vietą, tikėtina, pamažu užėmė mediniai krikščioniškųjų šventųjų atvaizdai. Šį bent per du ar net tris šimtmečius besitęsiantį procesą ir iliustruoja M. Pretorijaus XVII a. pabaigoje dar aptiktas Vėjopačio atvaizdas bei K. Donelaičio *Metuose* išlikęs anų dienų (su „dievaičiais iš strampų“) tolimas aidas. Iš XVIII a. pabaigos ar XIX a. mus pasiekę krikščioniškųjų šventųjų atvaizdai, matyt, dar ilgai išliko „dievaičiais iš strampų“, t. y. liaudiškais arba valstietiškais, ir dėl to kunigų *balvonais* vadinti. Štai kodėl, Balio Buračo liudijimu, net ir XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje būta *balvonų dirbėjais* pravardžiuojamų dievdirbių. Jų drožtų statulėlių nešventino kunigai, sakydami, kad tai pagoniški balvonai: „Tas pagonišks, tų neškies bulbom apvirint“ [17, 354].

APIBENDRINIMAS

Apibendrinant pažymėtina, kad, remiantis rašytiniais V a. pr. Kr. – XVII a. šaltiniais, kuriuos daugiausia papildė archeologiniai duomenys, galima teigti lietuvius ir prūsus turėjus antropomorfinio pavidalo garbinamų dievų, mitinių protėvių atvaizdus (stabus).

(13) Plačiau žr.: [31, 51–55; 30, 115–125; 56, 19–25; 28, 213–215; 57, 209–210].

Rašytiniuose šaltiniuose dažniausiai minimas Perkūno stabas, dievų – Patrimpo, Patulo, Kurko bei mitinių protėvių – Spėros, Pajautos, Kukovaičio stabai. Tad hipotetiškai galima teigti, kad antropomorfinio pavidalo stabai galėjo būti statomi tik aukščiausiems dievams, ir ne bet kur, o svarbiausiose, centrinėse, tarpentinėse šventvietėse. Lokaliose (genties, bendruomenės) šventvietėse galėjo būti statomi sudievinčius mirusius protėvius vaizduojantys stabai.

Senosios religijos nuosmukio metu (ypač XVI a. pab. – XVII a.) iš inercijos dar galėjo būti namų aplinkoje (valstiečio ūkyje) pagamintų antropomorfinio pavidalo dievų atvaizdų. Tuo pačiu metu „dievaičiais“, „stabais“, matyt, jau galėjo būti vadinami ir įvairūs objektai (akmenys, medžiai, gyvulių kaukolės ar kailiai ir t. t.), į kuriuos, atlikus tam tikras iššventinimo apeigas, buvo perkelti, t. y. paslėpti, dievų pavidalai.

Į klausimą, kodėl neišliko antropomorfinių senųjų dievų atvaizdų, atsakymą randame čia jau aptartuose rašytiniuose šaltiniuose – krikščionybės skelbėjai ir platintojai uoliai naikino visa, kas buvo susiję su senuoju tikėjimu.

Skeptikams belieka priminti, kiek senojo lietuvių genčių tikėjimo objektų (stabakūlių) buvo sunaikinta arba panaudota dvarų, bažnyčių, o tarybiniais metais – kolūkinių kompleksų statyboms; kiek įvairiuose Lietuvos kampeliuose (ir, beje, gana dažnai senųjų šventyklų vietose) dar ir XX a. 6–7 dešimtmečiais būta koplytėlių, koplytstulpių, kryžių ir kiek jų liko dabar. Nemenka dalis išvardytų objektų ir juose (prie jų) buvusių šventųjų skulptūrėlių, kaip žinia, dingo be pėdsako.

Gauta 2012 01 31
Priimta 2012 03 08

Literatūra ir šaltiniai

- [1] ALEKNA, Kasparas; ŠABLINSKAITĖ, Violeta. *Ar protėviams baltams pagerbti tikrai reikia stabų?* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2010 10 26]. Prieiga per internetą: www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-01-22
- [2] AVIŽONIS, Konstantinas. Lietuvių kilimo iš romėnų teorija XV ir XVI a. *Rinktiniai raštai*. T. III. Roma, 1982.
- [3] BALSYS, Rimantas. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kl., 2010.
- [4] *Baltų menas*. Parodos katalogas. Sudarė A. Butrimas. Vilniaus dailės akademijos I-kl., 2009.
- [5] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kl., 1996.
- [6] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. II. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kl., 2001.
- [7] BASANAVIČIUS, Jonas. *Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra* (Prie studijos „Lietuvių kryžiai archaiologijos šviesoje“). Vilnius: M. Kuktos sp., 1913.
- [8] BASANAVIČIUS, Jonas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1970.
- [9] BERESNEVIČIUS, Gintaras. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba, 2004.
- [10] BERESNEVIČIUS, Gintaras. Palemonidai. Lietuvių nacionalinis identitetas ir Palemono „romėniškųjų“ legendų įtaka jo formavimuisi nuo XVI a. *Literatūra*, 2006, Nr. 48(7).
- [11] BERESNEVIČIUS, Gintaras. Pirmoji misija: Šventasis Vaitiekus Prūsijoje. *Prūsijos kultūra*. Vilnius: Academia, 1994.
- [12] BERESNEVIČIUS, Gintaras. *Rickoyotto šventykla* [interaktyvus] [žiūrėta 2010 10 26]. Prieiga per internetą: <http://www.straipsniai.lt/Rickoyotto>.

- [13] BERESNEVIČIUS, Gintaras. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2001.
- [14] BEZZENBERGER, A. Bericht Über Prähistorische Kultur in Litauen. *Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*. Heidelberg, 1893.
- [15] BRENSZTEJN, Michał. *Krzyże i kapliczki żmudzkie. Materyały do sztuki ludowej na Litwie*. W Krakowie, 1906.
- [16] BUMBLAUSKAS, Alfredas. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio I-kla, 2005.
- [17] BURACĖS, Balys. *Lietuvos kaimo papročiai*. Vilnius: Mintis, 1993.
- [18] BUTRIMAS, Adomas. Human figures in Eastern-Baltic prehistoric art. *Prehistoric Art in the Baltic Region. Acta Academiae Artium Vilnensis*. T. 20. Red. A. Butrimas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos I-kla, 2000.
- [19] BUTRIMAS, Adomas; IRŠĖNAS, Marius. *Lietuvos dailės istorija. Piešistorinė dailė*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos I-kla, 2002.
- [20] BUTRIMAS, Adomas. The amber ornament collection from Dakтариškė 5 Neolithic settlement. *Baltic Amber. Acta Academiae Artium Vilnensis*. T. 22. Red. A. Butrimas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos I-kla, 2001.
- [21] DONELAITIS, Kristijonas. *Metai*. Vilnius: Vaga, 1983.
- [22] GALAUNĖ, Paulius. *Lietuvių liaudies menas. Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. Kaunas, 1930.
- [23] GIRININKAS, Algirdas. *Baltų kultūros ištakos*. T. II. Klaipėda: Klaipėdos universiteto I-kla, 2011.
- [24] GIRININKAS, Algirdas. *Lietuvos archeologija*. T.1: *Akmens amžius*. Vilnius: Versus aureus, 2009.
- [25] GREIMAS, Algirdas Julijus. *Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas–Chicago, 1990.
- [26] GRIGORIAN, Ana. Dievybių sugrįžimas: iš Drisos upės iskeltas senovinis stabas [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2011 09 28]. Prieiga per internetą: <http://www.patriotai.lt/straipsnis/2011-08-15/dievybiu-sugrizimas-drisos-upes-iskeltas-senovinis-stabas>.
- [27] JURGINIS, Juozas. *Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1976.
- [28] KATALYNAS, Kęstutis. Vilnius XIII amžiuje. Mitai ir faktai. *Kultūros paminklai*. T. 6. Vilnius: Savastis, 2000.
- [29] KERBELYTĖ, Bronislava. *Lietuvių liaudies padavimai*. Vilnius: Vaga, 1970.
- [30] KITKAUSKAS, Napaleonas. *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*. Vilnius: Mokslas, 1989, p. 115–125.
- [31] KITKAUSKAS, Napaleonas; LISANKA, Albertas; LASAVICKAS, Sigitas Benjaminas. Perkūno šventvietės liekanos Vilniaus Žemutinėje pilyje. *Kultūros barai*, 1986, Nr. 12.
- [32] KLIMKA, Libertas. *Senovės dievai ir mitinės būtybės*. Vilnius, 2003.
- [33] KRALIKAIŠKAS, Juozas. Senovės lietuvių dievija. *Aidai*, 1973, Nr. 3 (New York).
- [34] *Kronika Thietmara*. Przetłumaczył i wydał M. Z. Zygmunt Jedlicki. Poznań, 1953.
- [35] KRZYWICKI, Ludwik. *Żmudź starożytna. Dawni Żmudżini i ich warownie*. Warszawa, 1906.
- [36] KŠIVICKIS, L. *Žemaičių senovė*. „Dirvos“ b-vės leidinys. Kaunas–Marijampolė, 1928.
- [37] LASICKIS, Jonas. *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*. Parengė J. Jurginis. Vilnius: Vaga, 1969.
- [38] LAURINKIENĖ, Nijolė. Šventovė Prūsijoje baltų ritualų ir mitologinės tradicijos kontekste. *Senovės baltų kultūra. Nuo kulto iki simbolio*. Sudarė E. Usačiovaitė. Vlnius: Kutūros filosofijos ir meno institutas, 2002.

- [39] LOZE, Ilze. *Akmens laikmeta māksla Austrumbaltijā*. Rīga: Zinātne, 1983.
- [40] ŁOWMIANSKI, Henryk. *Religia słowian i jej upadek (w VI–XII)*. Warszawa, 1979.
- [41] MANNHARDT, W. *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga, 1936.
- [42] *Mitai. Mitologinės būtybės Lietuvių tautosakoje*. Laisva dailininkų interpretacija. *A contemporary expresio of Lithuanian Mytical Beings*. The Lithuanian American Women Artists Association (parodos katalogas).
- [43] MIERZYŃSKI, A. *Romowe: Rozprawa arceologiczna*. Poznań, 1900.
- [44] *Monumenta Germaniae Historica*. T. V. *Scriptorum*. T. III. Hannoverae, 1839 [žiūrėta 2011 06 24]. Prieiga per internetą: http://mrubenv.ru/article.php?id=1_1.html#3.
- [45] *Monumenta Germaniae Historica*. T. XIV. *Scriptorum*. 1839 [žiūrėta 2011 06 24]. Prieiga per internetą: http://mrubenv.ru/article.php?id=1_1.html#7.
- [46] *Monumenta Germaniae Historica*. T. XIV. *Scriptorum*. T. XII. Hannoverae, 1856 [žiūrėta 2011 06 24]. Prieiga per internetą: http://mrubenv.ru/article.php?id=1_1.html#6.
- [47] NARBUTAS, Teodoras. *Lietuvių tautos istorija*. T. I. Vilnius: Mintis, 1998.
- [48] PRETORIJUS, Matas. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*. T. 3. Parengė I. Lukšaitė kartu su M. Girdzijauskaite, S. Drevello, M. Čiurinsku, J. Kiliumi. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2006.
- [49] PUHVEL, Jaan. *Lyginamoji mitologija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- [50] RIMANTIENĖ, Rimutė. *Akmens amžiaus žvejai prie Pajūrio lagūnos: Šventosios ir Būtingės tyrinėjimai*. Vilnius: Sapnų sala, 2005.
- [51] RIMANTIENĖ, Rimutė. *Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės*. Vilnius: Pergalė, 1979.
- [52] ROSTOWSKI, Stanislaw. *Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem*. Recognoscente Joane Martinov. Paris–Bruxelles, 1877.
- [53] TEMČINAS, Sergejus. *Palemono mitas ir keturių tautų Lietuva [interaktyvus]*. 2010 [žiūrėta 2011 10 05]. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-12-17-sergejus-temcinas-palemono-mitas-ir-keturiu-tautu-lietuva/54765>.
- [54] TELEGIN, D. Ya.; MALIORY, J. P. The Anthropomorphic stela of the Ukraine: the early iconography of the Indo-Europeans. *Journal of Indo-European Studies Monograph*. 11. Washington, 1994.
- [55] TOPOROV, Vladimir. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*. Sudarė N. Mikhailov, vertė E. Jakulis. Vilnius: Aidai, 2000.
- [56] URBANAVIČIUS, Vytautas. *Vilniaus Perkūno šventovės klausimu. Iš baltų kultūros istorijos*. Vilnius: Diemedis, 2000, p. 19–25.
- [57] VAITKEVIČIUS, Vyktintas. *Alkai. Baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedžio I-kla, 2003.
- [58] VĒLIUS, Norbertas. *Senovės baltų pasaulėžiūra. Struktūros bruožai*. Vilnius: Mintis, 1983.
- [59] *Гельмольд. Славянская хроника*. Пер. Л. В. Разумовской. Москва, 1963.
- [60] КАНЦЕДИКАС, А. *Литовская народная скульптура*. Москва: Советский художник, 1974.
- [61] КУЛАКОВ, В. И. *История Пруссии до 1283 года*. Москва: Индрик, 2003.
- [62] *Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу*. Изд. Академии наук СССР. М.-Л., 1939. [Перевод и комментарии А. П. Ковалевского]. Под редакцией И. Ю. Крачковского [žiūrėta 2011 09 28]. Prieiga per internetą: <http://www.hist.msu.ru/ER/EText/fadlan.htm>.
- [63] РЫБАКОВ, Борис Александрович. *Язычество древней Руси* [žiūrėta 2011 09 28]. Prieiga per internetą: <http://bibliotekar.ru/rusYazRusi/13.htm>.
- [64] *Славянская хроника*. Пер. Л. В. Разумовской. М., 1963 [žiūrėta 2011 06 24]. Prieiga per internetą: http://mrubenv.ru/article.php?id=1_1.html#6.
- [65] ЧАРНЯЎСКІ, М. М. Асавец. *Энцыклапедыя, Археалогія і нумізматыка Беларусі*. Мінск, 1993.

RIMANTAS BALSYS

Images of Lithuanian and Prussian Gods in accordance with the data of written sources

Summary

On the basis of the data of the written sources of Baltic mythology and religion providing the knowledge of the images of gods that Lithuanians and Prussians could have had, as well as on the archaeological data, we seek to establish whether the Lithuanian and Prussian tribes of the pre-Christian period had god idols in anthropomorphic shapes.

Written sources most frequently name the idol of Perkūnas, and next to that, idols of gods Patrimpas, Patulas, Kurkas, and mythological ancestors Spėra, Pajauta and Kukovaitis. Hypothetically, one can state that in the pre-Christian period god idols in anthropomorphic shapes could have been erected exclusively for the most important gods and in the most significant, central, intertribal sacred places. Local sacred places could have deified idols representing only dead ancestors.

In the period of decline of the ancient religion (especially in the late 16th – 17th c.), one could still find god idols in anthropomorphic shapes produced at home (in peasant farms). At the same time, other objects (such as stones, trees, animal skulls or furs, etc.) may have been already called “gods” or “idols”: after certain consecration rites, they were believed to be inhabited by divine powers.

Key words: paganism, sacred place, gods, idols